

VELARELE, LABIALELE ȘI DENTALELE PALATALIZATE

Într'o mare parte a teritoriului lingvistic dacoromân, postpalatalele *k'*, *g'* (< *cl*, *gl*), își deplasează locul de articulație spre partea anterioară a palatului, devenind *t'*, *d'* (*ot'* „ochiu“, *înd'it* „înghit“) sau chiar africcate (*oĉ*, *înĝit*)¹⁾.

Aria în care se întâmplă acest fenomen, stabilită pe baza hărților ALR-ului²⁾, cuprinde: Ardealul, cu excepția părții de Sud-Est³⁾, Nord-Estul Banatului, Crișana⁴⁾ și majoritatea loca-

1) Să se vadă următoarele hărți ale *Atlasului Lingvistic Român I* (ALR I) și ale *Micului Atlas Lingvistic Român I* (ALRM I):

k': OCHIU, ALRM I, h. 22

RINICHIU, ALR I, h. 48

URECHE, ALR I, h. 53, ALRM I, h. 82

GENUNCHIU, ALR I, h. 57, ALRM I, h. 88

g': UNGHIE, ALR I, h. 92, ALRM I, h. 80

ÎNGHIT, SĂ ÎNGHIȚĂ, ALR I, h. 83

SUGHITȚ, ALR I, h. 84, ALRM I, h. 127

2) Am utilizat mai mult ALR-ul I, intru cât are o rețea mai deasă de localități anchetate.

3) În partea sud-estică a Ardealului, fenomenul nu apare în mod consecvent. De altfel, regiunea aceasta, din punct de vedere dialectal, merge de obicei, în partea sudică, cu Muntenia, iar în partea estică cu Moldova.

4) Aria deplasării locului de articulație a sunetelor *k'*, *g'* variază, mai ales la extremitățile ei, dela un cuvânt la altul: la unele cuvinte aceste sunete se păstrează neschimbate în Sudul Crișanei, pe când la altele ele devin *t'*, *d'* sau *ĉ*, *dž* (în ALR e notat, în graiul bănățean, prind *d* tăiat) chiar și în Nord-Estul Banatului. Nu vom ținea seama, în cele ce urmează, de faptul că ariile lui *t'*, *d'*, *ĉ*, *dž*, < *k'*, *g'* nu se acoper totdeauna, ci ne vom baza mai mult pe hărțile care prezintă ariile cele mai întinse ale fenomenului care ne interesează aici.

lităților anchetate din Bucovina. În afara acestei arii, fenomenul mai apare în unele localități de o parte și de alta a Nistrului.

Partea cea mai mare a acestei arii o ocupă rostirea *ot'*, *ind'it*. Formele cu africată (*oč*, *inġit*) se găsesc, în cadrul acestei arii, în două arii mai mici: una la întâlnirea granițelor dintre Banat, Crișana și județul Hunedoara și cealaltă în Nordul Ardealului¹⁾, formată de județul Năsăud și câteva localități învecinate. Afară de acestea, mai întâlnim formele cu africată, în mod consecvent, în șase localități din Bucovina și Nordul Moldovei: 381, 388, 391, 392, 542, 556.

Meyer-Lübke, în studiul său intitulat *Palatalizarea labialelor* (DR., II, p. 1–19), a constatat, mai mult în trecut, că există un paralelism între palatalizarea labialelor *p*, *b* și evoluția postpalatalelor *k'*, *g'* (< *cl*, *gl*): unui *p't'* (*p't'atră*), *bd'* (*albd'ină*) îi corespunde *t'* (< *k'* < *cl*), *d'* (< *g'* < *gl*) și, într'un stadiu de dezvoltare mai înaintat, unui *č* < *k'* (< *cl*) îi corespunde *pč* (*pčatră*).

Hărțile ALR-ului ne dau acum posibilitatea să examinăm mai amănunțit evoluția sunetelor *k'*, *g'* în *t'*, *d'* sau în *č*, *ġ*, pentru a stabili corelațiunea acestui fenomen cu palatalizarea labialelor *p*, *b* și, după cum vom vedea, și cu a dentalelor *t*, *d*.

Examinând stadiul de palatalizare al celor două labiale²⁾

¹⁾ Între africatele din Nordul țării și cele din Nordul Banatului este o mică deosebire: primele, transcrise în ALR de regulă prin *č*, *ġ*, sunt asemănătoare sunetelor din limba literară ca în *cer*, *ger*, iar cele din Nordul Banatului, notate de ALR de obicei prin *č*, *d* tăiat, sunt mai înmuiate, având ca element fricativ un *š*, *ž*.

În ambele cazuri, în ALR sunt înregistrate și diferite nuanțe ale acestor africată, nuanțe pe care, pentru simplificarea exemplelor, nu le vom lua în considerare aici.

²⁾ V. următoarele hărți:

- p*: PIELE, ALR I, h. 3, ALRM I, h. 2
 PIEPT, ALR I, h. 39, ALRM I, h. 54
 PIPĂIU, ALR I, h. 91
 MĂ SCARPIN, ALR I, h. 92, ALRM I, h. 132
 MĂ PIȘ, ALR I, h. 97, ALRM I, h. 137
b: BĂRBIE, ALR I, h. 34
 ȘTIRBI, ALR I, h. 69, ALRM I, h. 102.

Pentru palatalizarea lui *b*, să se vadă și harta cuvintelor ALBI și OBIALĂ, întocmită, tot pe baza materialului ALR-ului I, de D. Macrea, în *Palatalizarea labialelor în limba română*, DR., IX, p. 142–143, h. 2.

și dentale¹⁾ corespunzătoare sunetelor k' , g' — adică p , b și t , d — în aria k' , $g' > t' d'$, $č$, $ǰ$, delimitată mai înainte, se constată că în partea răsăriteană a acestei arii (deci în Estul Ardealului, în Bucovina și de-a-lungul Nistrului) cele două labiale (p , b) și cele două postpalatale (k' g') sunt redată prin același sunet, iar în partea de Vest a acestei arii (Vestul Ardealului, Nord-Estul Banatului, Crișana și Maramureș), din cele trei categorii de sunete a rezultat una singură. Deci în Estul acestei arii: $p-k' > t'$ (*t'ept-ot'*) sau $č$ (*čept-oč*) și $b-g > d'$ (*obd'ală-înd'it*) sau $ǰ$ (*obǰală-îng'it*), iar în Vest, prin aceleași sunete sunt redată și dentalele corespunzătoare, adică: $p-t-k' > t'$ (*t'ept-mint'e-ot'*)²⁾ sau $č$ (*čept-minče-oč*) și $b-d-g' > d'$ (*obd'ală-d'es-înd'it*)²⁾ sau $dž$ (*obdžală-džes-îndžit*).

Întâlnirea aceasta a câteși trei sunete într'unul singur e explicabilă. Iodul următor mută articulația consoanei precedente în spre centrul palatului. În felul acesta diferența dintre un t' , bunăoară, și un k' devine atât de mică încât nu mai poate fi simțită. S'a creat astfel o singură ocluzivă palatală: t' (sau mai bine $t'(k')$, cum notează ALR II), afonic $< t$, p , k' și d' (sau $d'(g')$), fonc $< d$, b , g')³⁾. Contopite astfel, cele trei sunete, diferite la origine, au evoluat împreună în africată.

E de remarcat că în Nordul și în Vestul țării elementul labial se mai păstrează, de obicei, pe lângă cel palatal⁴⁾:

¹⁾ V. hărțile :

t : MINTE, ALRM I, h. 13

FRUNTE, ALRM I, h. 18

DINTE, ALR I, h. 29, ALRM I, h. 43

d : DINTE, ALR I, h. 29, ALRM I, h. 42

DEGET, ALR I, h. 50, ALRM I, h. 75

DES, ALRM I, h. 99

²⁾ S. Pop notează, în ALR I, aceste ocluzive palatale de obicei prin t' , d' , iar E. Petrovici, în ALR I', prin $t'(k')$, $d'(g')$, semnul cuprins de noi între paranteze fiind suprapus în original peste cel precedent.

³⁾ Prin d' e redat și un v palatalizat: $d'isez$ „vizez“ (v. ALRM I, h. 107), $d'itel$ „vițel“ (v. DR., IX, p. 142–143, h. 5), $d'ier$ „vier“ (*ibid.*, h. 5a).

⁴⁾ Dispare prin simplificarea (delabializarea) sunetului „cu dublă bază de articulație“ (v. Al. Procopovici, DR., VI, p. 417, cf. și D. Macrea, *op. cit.*, p. 145–146), evoluția găsind probabil un razim și în tendința de disimilare, în cuvinte ca *piept*, *pieptene*, *pișper* (v. D. Macrea, *op. cit.*, p. 145–146,

pt'ele (*p'ele*), *obd'ală* (*obgălă*). Dar într'un astfel de *pt'* elementul reprezentat de dentala înmuiată *t'* este rezultatul identic al aceleiași evoluții a lui *k'* ca în *ot' < ok'*. *Pt'* sau *bd'* reprezintă un singur fonem „cu dublă bază de articulație“, cum bine l-a definit Al. Procopovici (DR., VI, p. 416)¹⁾, articulația labială și cea palatală trecând „dintr'o ordine de succesiune într'o ordine de simultaneitate“ (*ibid.*, p. 415). Prin urmare diferența dintre *pt'-bd'* și *t'-d'* este aceasta: la *pt'*, *bd'* imploziunea e bilabială, iar exploziunea e palatală, pe când la *t'*, *d'* și imploziunea și exploziunea sunt palatale.

În aria din Nordul Transilvaniei în care labialele *p*, *b* se schimbă în africcate (*čept-bărğ*)²⁾ și cele două postpalatale au 151–152, cf. G. Istrate, *Graiul satului Nepos* (jud. Năsăud), în *Buletinul dela Iași*, IV, p. 69).

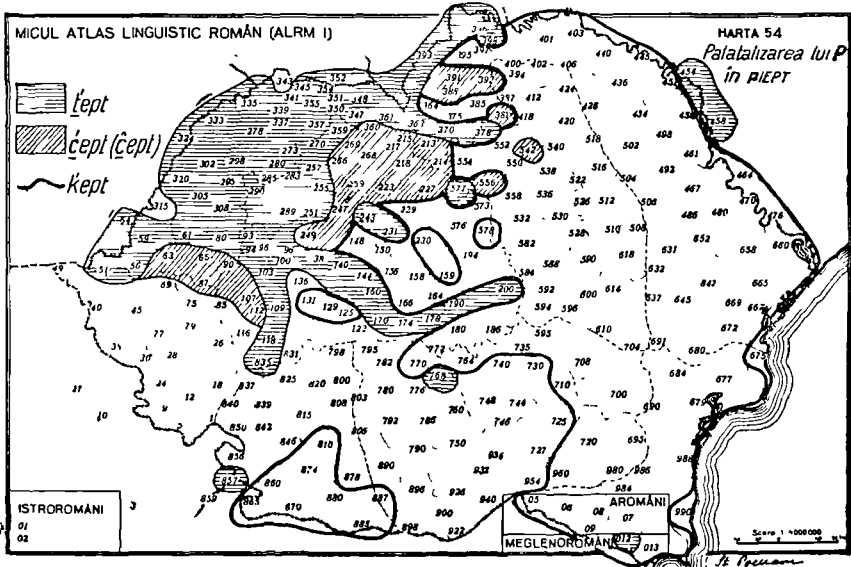
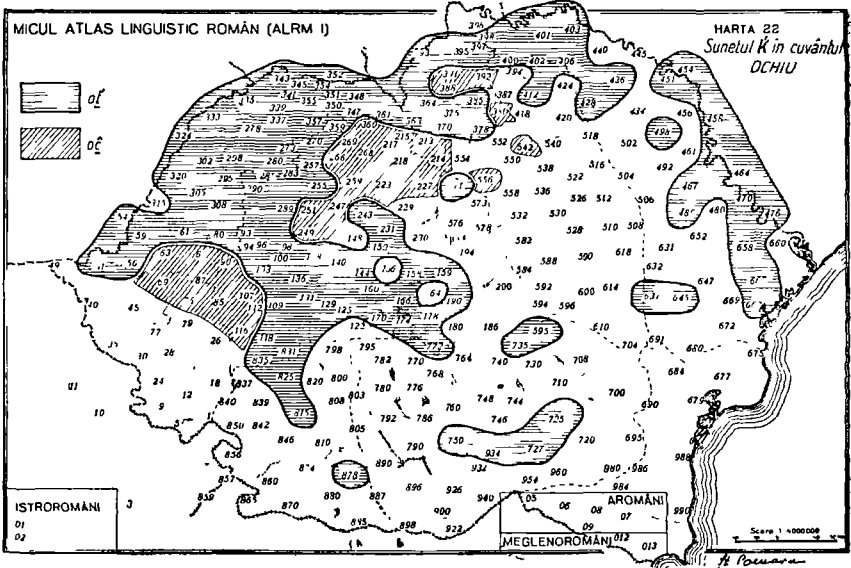
În partea de Est a țării, elementul labial s'a pierdut în toate cazurile, astfel că există o coincidență perfectă între cele două labiale (*k' < p* și *g' < b*) și cele două postpalatale (*k' < cl* și *g' < gl*): *k'ele-ok'*, *og'ală-sug'it'*. Coincidența aceasta este însă numai întâmplătoare, dispariția elementului labial fiind un fenomen caracteristic palatalizării labialelor în întreagă partea de Est a țării. Ne-o dovedește și palatalizarea lui *m* care se află aici în același stadiu de dezvoltare, *n*: *nîros*, „miros“ (ALR I, h. 77, ALRM I, h. 116), *lacrăn* „lacrimi“ (ALRM I, h. 30). Deci în privința pierderii sau a conservării elementului labial, există paralelismul *k'-g'-n* (*< p, b, m*), în partea de Est a ariei de palatalizare (Moldova, Basarabia, Dobrogea, Estul Munteniei, prin Bucovina și Sud-Estul Ardealului), și *pt'* (sau *pč*) - *bd'* (sau *bğ*) - *mč* (*pt'ele* (*p'ele*) - *obd'ală* (*obgălă*) - *mîros*), în partea de Vest a acestei arii (în restul Ardealului, Maramureș, Crișana și prin Bucovina).

¹⁾ Cf. Id., *Mic tratat de lingvistică generală*, Cernăuți, 1930, p. 60.

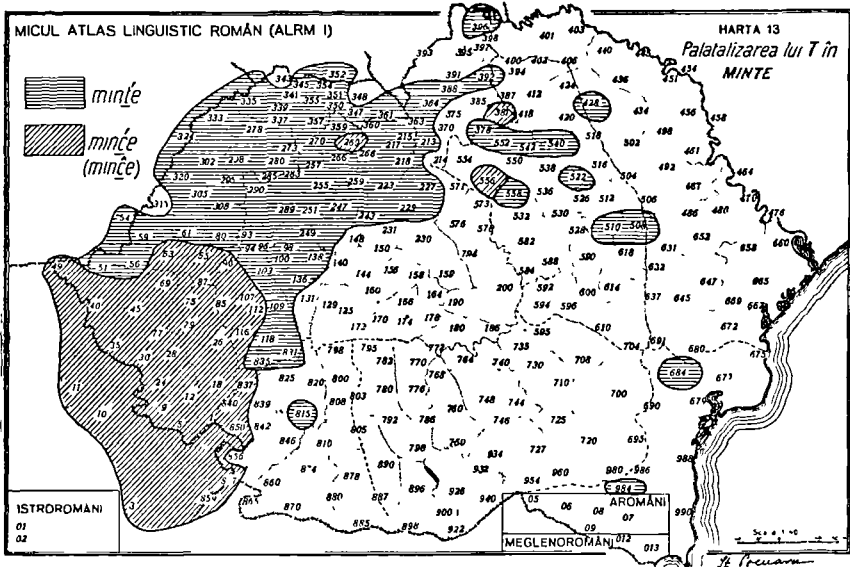
²⁾ Africcatele din regiunea aceasta au o vechime de peste două sute de ani, după cum arată D. Macrea, (*op. cit.*, p. 152), bazându-se pe date istorice care dovedesc că, în localitățile cu africană din Bucovina, s'au așezat, pe la începutul secolului al XVI-lea, o mulțime de emigranți ardeleni, veniți din părțile Năsăudului.

De aceeași proveniență ardelenescă sunt, probabil, și africcatele din Nordul Moldovei precum și palatalizarea lui *t*, *d* din aceeași regiune și din Bucovina.

Desvoltarea celor două labiale și postpalatale în africcate e, evident, mai nouă în aceste părți decât transformarea lui *č*, *ğ* în *š*, *ž* (de fapt în ALR e notat prin *z* cu căciulă, spre deosebire de *ž*-ul bănățean), în regiunile respective, căci n'am găsit, în materialul studiat, decât două cuvinte cu *g'* ajuns la *ž*: *unžie* (v. ALR I, h. 52, punctul 268) și *suziž* (*ibid.*, h. 84, punctele 214, 215, 217, 218, 223, 227, 268, 269, 360, 388, 391, 392, 542). G. Istrate (*loc. cit.*, p. 69) a auzit rostindu-se *ž* și în cuvintele *albžină*, *albžesc*.

dat același rezultat (*oc-sugiț*). Dentalele *t*, *d* însă au rămas ocluzive înmuiate (*mint'e*, *d'es*), ceea ce înseamnă că palatalizarea dentalelor, în această regiune, e mai nouă, căci, dacă *t*, *d*, ar fi ajuns la stadiul de ocluzivă palatală odată cu *p-k'* și *b-g'*, de sigur că și ele s'ar fi transformat în africcate. Trebuie deci să presupunem că palatalizarea lui *t*, *d* a pornit dela Vest spre Est, pe când a labialelor și a postpalatalelor a înaintat din direcție opusă. Când s'au întâlnit cele două palatali-

zări, a urmat coincidența a câteșii trele sunete într'unul singur. Aria în care se găsește această dezvoltare cuprinde Crișana, Maramureșul și Vestul Transilvaniei. Aici *t-k'-p* se schimbă în *t'* sau *t'* iar *d-g'-b* în *d'* sau *dž*.

Deci toate formele cu africată, ca *oc*, *rărunțe*, *urețe*, *genunțe*, *undzie* (*undže*), *îndžit*, *sudžit*, *pcele*, *țept*, *cipăi(esc)*, *pciș*, *bărdž*, *obdžală*¹⁾, etc., din partea de Nord a ariei graiului bănățean, sunt rezultatul evoluției comune a postpalatalelor *k'*, *g'*

¹⁾ La *p*, *b* elementul labial de obicei se păstrează, după cum am spus mai înainte.

și a labialelor *p*, *b*, paralel cu dentalele corespunzătoare, căci toate exemplele de mai sus intră în aria *t*, *d* > *č*, *dž*.

Întâlnirea lui *t* cu *k'* și a lui *d* cu *g'* a avut și o urmare de natură morfologică: într'o mulțime de localități din partea de Vest a țării, unele substantive cu tulpina terminată în *k'* sau *g'* fac pluralul după modelul substantivelor terminate în dentala corespunzătoare, aplicându-li-se morfonemul *t'*, *č/ț* (*munt'e*, *muncel/munț*) sau *d'*, *dž/đ* (*verd'e*, *verdže/verđ*). Așa sunt: *rărunț*¹⁾, *genunț*¹⁾, *unđ*²⁾.

Am văzut că în aria africatelor dela limita de Nord a graiului bănățean palatalizarea labialelor nu mai e un fenomen general. În schimb, din amestecul postpalatalelor *k'* *g'* și al dentalelor *t*, *d*, întâmpnat aici, au rezultat două fenomene interesante:

Forme cu *k'*, *g'* transformate în africate au pătruns din aria *k'*, *g'* > *č*, *dž* în întreagă jumătatea de Nord a Banatului, unde schimbarea celor două postpalatale în africate nu e o lege fonologică. Astfel în aceeași localitate coexistă formele *k'iaie* și *tšag* sau *sugiț* (cit. *sughiț*) și *indžeț* (v. I. A. Candrea, în *Grai și suflet*, I, p. 183—184).

Ca un rezultat al acestei duble rostiri, s'au creat și s'au răspândit false regresii, adică rostiri cu *k'* *g'*: în loc de *t*, *d*: *ges* (cit. *ghes*) „des“, *lingină* (cit. *linghină*) „lindină“, *k'eș* „teiu“, *k'inăr* „tânăr“ (v. id., *ibid.*) și în ALR I, *g'* < *d* în *deget* (h. 50) și, aproape în întreg Banatul, în *dinte* (h. 29) — aceste două din urmă putând fi explicate și prin disimilare³⁾.

¹⁾ Cf. și O Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 39. O formă de plural *genunț* e atestată și în punctul 556 (ALR I, h. 57) din Moldova, dar și în localitatea aceasta *t*, *d* se prefac în africate (v., în ALR, hărțile citate mai sus la p. 300).

²⁾ ALR I, h. 52, punctele 85, 90, 94, 107. *Unđ* e pluralul dela forma de singular *undže*, *und'e* (*ibid.*, punctele 85, 90, 94, etc.).

³⁾ G. Weigand (*Der Banater Dialekt*, în *Jahresbericht-ul III*, p. 227—228 și în extras, p. 30—31) credea că cele două rostiri, *k'* > *č* (*tšeiē* „cheie“) și *t* > *k'* (*k'eš* „teiu“), cauzate de elementele străine pătrunse în graiul bănățean, sunt două fenomene deosebite, fără nicio legătură între ele; transformarea lui *k'* în *č* este o influență sârbească, susține dânsul, fiindcă în sârbă *k'* (din elementele străine) devine *č* (turc. *kibrüt*, *kilim* > *čibrüt*, *čilim*), pe când rostirea *k'* < *t* (*k'eš* „teiu“) o compara ca același fenomen din graiul bulgaro-macedonean: *kuk'a* „casă“ (< protosl. *koŭja, plsl. *košta*, sârb. *kuća*)

De ce nu s'au prefăcut *k'*, *g'* în *č*, *dž*, ca regulă generală, în întreg graiul bănățean, așa ca dentalele *t*, *d*? Probabil fiindcă, pe timpul când dentalele *t*, *d*, se rosteau, în graiul bănățean, *t'*, *d'* — și când deci cele două categorii de sunete s'ar fi putut contopi — grupurile *cl'*, *gl'* să nu fi evoluat încă în *k'*, *g'*. E. Petrovici (*Graiul Carașovenilor*, București, 1935, p. 99) a arătat că la venirea Carașovenilor în Banat, prin secolul al XV-lea, Românii de acolo mai rosteau încă *cl'*, *gl'*, căci altfel nu s'ar putea explica forma carașovenească *strigl'ata*: băn. *străg'iată* „străghiață, lapte de oaie închegat”¹⁾.

Schimbarea lui *k'*, *g'* în *t'*, *d'* sau în africată este o regulă fonologică generală în aria amintită. Într'un singur caz, în materialul studiat, *k'* se abate dela această modificare: în grupul *șk'*. Dar această excepție se întâlnește numai în aria africatelor (*oč*, *inđit*) din Nordul Transilvaniei, unde *k'* în cuvintele ȘCHIOP (ALR I, h. 71, ALRM I, h. 100) și ȘCHIOPEZ (ALR I, h. 95) a devenit numai *t'* (*șt'op*, *șt'opez*) în loc de africată, adică evoluția lui *k'* coincide, în cazurile acestea, cu a dentalei *t*²⁾ în aceeași regiune. D. Șandru (*Enquête dans le district de Năsăud*, în *Bulletin linguistique*, VI, p. 188) reproduce din această regiune și o formă cu *šč*, *inščimbat* (alături de *inšk'imbat*), pe lângă altele cu *k'* trecut la *t'*: *ašt'ive*, *dešt'id'e*, *št'yop* (cf. și G. Istrate, *loc. cit.*, p. 76). Probabil că postpalatala în grupul *șk'* nu s'a prefăcut în africată, deoarece grupul *șk'* s'a identificat, în această parte, cu *št* (cf. G. Istrate, *ibid.*) — atât de frecvent în limba română — datorită primului sunet (cf. ȘTIRB, ALR I, h. 69, ALRM I, h. 101, în regiunea respectivă).

Avansarea locului de articulație a lui *k'*, *g'* nu se aplică numai la cuvinte de origine latină. Aici se încadrează și exemple de altă origine ca:

¹⁾ Pentru *cl'*, *gl'*, cf. și p. 307, nota 5.

E. Petrovici (*ibid.*, p. 104) crede că n'ar fi imposibil ca, la venirea Carașovenilor, Bănățenii să fi rostit *t'*, *d'* în loc de *č*, *dž*.

²⁾ Există și două forme cu *šč*: *ščop* (ALR I, h. 71, punctele 381, 556) și *ščopălez* (*ibid.*, h. 95, punctul 556), dar în ambele localități și dentalele *t*, *d* devin africate.

êică (< vsl. *kyka*, bulg., sârb. *kika*) ALR I, h. 10, punctele 26, 63, 65, 75, 85, 87, 90, 107, 112, 116, ALR II, p. 4, întrebarea [6812], punctul 219, *t'ică*, ALR I, *ibid.*, punctele 51, 54, 56, 59, 61, etc., ALR II, (*ibid.*) punctele 64, 279, 316; *êilav* (< bulg., sârb. *kilav*), ALR II, p. 58, întrebarea [4177], punctele 228, 250, *t'ilav*, punctele 235, 279, 284, 310¹⁾;

êor (*êorc*, *êorcoș*) (< turc. *kjor* (*kör*)²⁾, ALR I, h. 67, punctele 65, 214, 227, 381, 388, 391, 392, 393, 542, 556, *t'or*, punctele 125, 164, 166, 170, 178, etc.

Există în limba română un număr de elemente ungurești cu *gy* redat prin *ĝ*: *gealău*³⁾ < *gyaló*, *ageag* < *agyag*, *gingaș* < *gyengye*, *ĝiulgiu* < *gyolcs*, *helge* < *hölgy* (S. Pușcariu, DR., IV, p. 1379), *gioi* (*joi*) < *gyönni*, *gyünni* < *jönni*, *gitrui* (*jitruî*) < *gyötör*, *gilălui* < *gyülöl*. (N. Drăganu, DR., IV, p. 758), *giurui* (*jurui*) < *gyürü* (id., *ibid.*, p. 761).

S. Pușcariu (DR., IV, p. 1379) compară transformarea lui *gy* ungurească în *ĝ* cu a lui *g'* (< lat. *gl*) în *ĝ*, de care ne-am ocupat mai înainte. Însă forme cu *gy* devenit *ĝ* se găsesc în textele noastre cele mai vechi: Codicele Voronețean, Psaltirea Scheiană, Psaltirea Hurmuzaki, etc. Așa sunt: *ĝurui* (v. DR., IV, p. 760), *ĝilălui* „hair“, *ĝiloșag* „haine“, *hotnoĝiu* „chef d'armée“ < ung. *hadnagy* (O. Densusianu, *Hist. de la l. roum.*, tom. II, p. 540), *ĝolče* (*ĝolĝiu*) (v. Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, București, 1932, p. 145—146). Din aceste exemple ar rezulta că și prefacerea lui *k'*, *g'* și deci și a labialelor *p*, *b*, în africată — după cele constatate până acum — să fie anterioară textelor noastre celor mai vechi.

¹⁾ Costinescu (în *Vocabularu româno-francesu . . .*) dă și o formă *cimă*=*chumă* „germene, sămânță“ pe care *Dicționarul Academiei* o derivă din sârb. *kima*, iar C. Lacea (DR., IV, p. 778—779) din sâs. *Kim*= germ. *Keim*.

C. Lacea (*ibid.*, p. 779) mai aduce un exemplu cu *k* germ. devenit *ê*: *ciublă* (*ciubre*, etc.) „fedeleș, vas“ < germ. *Kubel*, dar *Dicționarul Academiei* înclină mai mult spre ung. *csobolyó*.

²⁾ Nu e nevoie deci de o mijlocire sârbească pe care *Dicționarul Academiei* (s. v. *chiôr*) o presupune, pentru explicarea lui *ê* (< *k'*).

³⁾ În împrumuturile ungurești citate de aci înainte, *g* urmat de *e*, *i* se va citi *ĝ*.

În al doilea rând, formele *joi*, *jitrui*, *jurui* — citate mai sus — *jalău* (*jilău*), *jolj*, „giulgiu”, *jingaș*, „gingaș”, *jinău* < ung. *gyanú* (v. DR., IV, p. 758) provin fără indoială din partea de apus a țării¹⁾, unde *ġ* se rostește *j*: *jană* „geană”²⁾ *jinjină* „gingie”³⁾, etc. N’am găsit însă niciun exemplu cu *g'* (< *gl*) devenit *ġ* în această regiune, căci aici *g'* e tratat ca *d* urmat de *e* sau *i*: *ind'it*, etc.

Prin urmare, cuvintele ungurești al căror *gy* e redat prin *ġ* în textele noastre vechi sau care, în graiurile românești, au variante cu un sunet corespunzător lui *ġ* din elemente latine⁴⁾ sunt împrumuturi mai vechi și *gy*-ul lor a fost tratat ca *ġ* și nu ca *g'* (< *gl*). Ceea ce înseamnă că Românii din Transilvania, pe timpul când au împrumutat dela Unguri asemenea cuvinte, n’aveau în graiul lor alt sunet mai apropiat de *gy* decât *ġ*⁵⁾.

1) Pentru *joi*, v. DR., IV, p. 756.

2) V. ALR I, h. 20.

3) *Ibid.*, h. 32.

4) În graiul bănățean, acestui *gy* îi corespunde *z* în împrumuturile vechi: *zoiș* „giulgiu” (în Valea Almăjului, v. E. Petrovici în *Anuarul Arhivei de Folklor*, III, p. 131), *zingăș* „gingaș”, *a zui*=*a gioi*, iar în cele mai nouă *gy* e redat prin *g'*: *vărmég'e* „închisoare” < ung. *vármegye* „județ; prefectură”. (Formele din urmă le cunosc din graiul comunei Ohaba, jud. Timiș).

Cuvântul unguresc *megye* „limes” — care se găsește în compusul *văr-megye* — a fost împrumutat în graiul bănățean și mai de timpuriu, ajungând la forma de astăzi (tot în graiul comunei Ohaba, jud. Timiș) *meže* „răzor, hotar între două moșii sau între doi vecini”.

S’ar putea crede că forma *meže* e împrumutată direct din s.-cr. *medja* „terminus, limes”, din care provine și ung. *megye* (v. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Magyarischen*, ed. II, Viena-Teschen, 1884, p. 94) Însă sunetul s.-cr. *dž* (scris *d* tăiat, *dj* sau *gʹ*) e reprezentat, în elementele sârbo-croate din graiul bănățean, tot prin *dž*: *gradže* „lemn de construcție” (ALR II, întrebarea [6409], punctele 4, 8, 29, 76 — material nepublicat —) < s.-cr. *gradja* „idem” (v. *Dicționarul Academiei*, s. v. *grade*), *ladže* „șlep” (ALR II, întrebarea [2526], punctul 4 — nepublicat) < s.-cr. *ladja* „idem”.

Din aceste exemple putem trage concluzia că elementele sârbești de felul celor de mai sus au intrat în graiul bănățean după ce transformarea africatelor bănățenești în *š*, *ž* (*fače* > *faše*, *fuže* > *fuže*) era încheiată.

5) Astăzi cel mai apropiat sunet românesc de *gy* este *d'* — așa cum e rostit prin Ardeal — sau *g'*. Însă cuvinte ungurești de felul celor amintite mai sus au putut intra în limba română începând cu secolul al X-lea — de când, probabil, datează influența maghiară asupra limbii române (v. O.

Numai în împrumuturile mai nouă ungurescul *gy* a fost redat prin *g'*: *ghiuluș* (și *giuluș*) < ung. *gyulés* (v. DR., IV, p. 758), *g'iridic* (și *giridic*) < ung. *gyürödék* < *gyüröd(ik)* (*ibid.*, p. 759). În asemenea cazuri, forme ca *giuluș*, *giridic* (cu *ĝ*) pot proveni într'adevăr din regiunile unde se rostește *ĝ* în loc de *g'* (*unĝie* „unghie“).

Separarea celor două categorii de cuvinte se poate face, cu aproximație, și după aria lor de răspândire: pe când cele dintâiu (cu *gy* > *ĝ*) sunt cunoscute, uneori, pe întreg teritoriul dacoromân (de ex. *gingaș*), celelalte sunt mai mult împrumuturi regionale, intrate mai ales în graiul Românilor care locuiesc în vecinătatea ținuturilor ungurești.

În unele cazuri avem două variante ale aceluiași cuvânt, intrat în limba română în epoci diferite: *agiag* (*ajag*)—*aghiag* (v. *Dicționarul Academiei*, s. v.) *gealău* (*jalău*) —*ghelău* (*ghilău*, etc.) (v. *ibid.*, s. v.) *hotnogiū* -*hotnoghiū* (v. *ibid.*, s. v. *hotnog*)¹⁾.

ION PĂTRUȚ

Densusianu, *Hist. de la l. roum.*, tom. I, p. 370) — și la acea dată dentalele românești *d*, *t* au fost de sigur mai puțin palatalizate decât astăzi, iar grupul *gt* nu devenise încă *g'* probabil până prin secolul al X-lea (v. O. Densusianu, *ibid.*, p. 303—306, 341, 347) sau chiar până mai târziu (v. N. Drăganu, *Români în veacurile IX—XIV*, București, 1933, p. 414).

¹⁾ După cum *gy* e reprezentat, în împrumuturile românești, prin *ĝ* (> *j*, *ž*, etc) sau *d'*, tot așa ung. *ty* e redat prin *é* sau *t'*: ung. *gatya* „izmene“ (cuvânt de origine sârbo-croată, — v. Miklosich, *op. cit.*, p. 73 și St. Wędkiewicz, *Rocznik Slawistyczny*, VII, p. 114, — împrumutat de Unguri înainte ca s.-cr. *t+j* să fi devenit *é*: *gatje > *gaé* „idem“) > rom. *gaé* (ALR II, material nepublicat, întrebarea [3307], cf. [3308], [3309], în punctele 284, 310, 316, 325, 334, 346; *gat'e* (*ibid.*) în punctele 353, 362.